

ՄԵՐԴԵՍԵՐ ԶՈՐՋ ՄԻՒԼԼԵՐ

Հալ ընթերցողների ուշադրութեանն եմ լանձնում այս դարի մեծ մարդասէր Զորջ Միւլլէրի բարձի նկարագիրը, որ լոյս տեսած է անգլիական գլխաւոր գրական-գիտական The Review of Review Հանդիսում նորա խմբագրի շարադրութեամբ:

Թէև ոճը գուցէ անսովոր է մեր ճաշակին, սակայն այն նպատակը, որով նա նկարագրում է այդ բարձի ուրուագիծը, շատ լաւ կերպով կարող է տպաւորուել ամեն մի ուշադիր ընթերցողի մտքում: Եւ մեր ժողովրդի համար մասնաւորապէս արժէ աչքից անցնել այդ մեծ մարդի կենսագրութիւնը, քանի որ անապաւէն ենք և ապաւէն ենք փնտռում:

I.— Թէլէֆոնի մի առակը:

Երբեմն ինքս իրեն ծիծաղում եմ աչքիս առաջ ներկայացնելով 1870 ի խելացի գիտնականի մտաւորական գործողութիւնը եթէ նա կարողանար մէկից ի մէկ փոխադրուել մեր ներկալ կեանքի մէջ, և դէմ առ դէմ բերուէր թէլէֆոնի տեսարանի հետ թէև այլ ևս ծանօթ ու սովորական դարձած մի տեսարան: Երևակալում եմ նորան իմ գրասենեակում լանկար. ծակի մտաբերելիս թէ պէտք է հեռագրած լինէր Դովլըր մի բարեկամի հանդիպելու իւր աղջկանը, որ ալստեղ պիտի ժամանէր Քալէից առ նուազն կէս ժամ լետով:

«Հիմա, էլ չափազանց ուշ է հեռադիր խփել, որովհետև նա ապրում է մէկ մղոն հեռի նաւամատուցից և հեռագիրը բնաւ ելբէք ձեռքը չէ կարող հասնիլ ժամանակին»:

«Բայց», պատասխանում եմ նրան, «ձեր բարեկամը թէլէֆոն չունի միթէ»:

«Թէլէֆօն», կրկնում է իմ գիտնական ացեւուն շուարած. «Այդ քնչ բան է»:

Պատասխանի փոխարէն մատով ցոյց եմ տալիս գրասենեակիս պատի վրայի գործիքը, և վեր առնելով Թէլէֆօնի հասցէարանը, հարցնում եմ, «Քնչպէս է ձեր բարեկամի անունը»:

«Հորհուղ, մեծ վաճառատէր Արեւելք փողոցում—ճիշտ մի մղոն հեռի նաւամատուցից: Պարնպ բան է»:

«Հորհուղ, Դովըր: Այո, գտալ, ահաւասիկ: Բացականչում եմ ես: «Դործդ կը լինի: Հիմա կը կանչեմ նորան, և դուք կարող էք ասել նորան ինչ որ ուզում էք»: (Դէպի ձայնատար մեքենան). «Էսիւր, կեդրոնական, տհր ինձ 230,966, Դովըր»:

Սովորական լուսթիւնը լաջորդում է: Բարեկամս աչքերը չուած նայում է կասկածոտա:

«Տէրողորմեմ, ինչու ես պատի ծակից խօսում: Գժուել եմ»:

«Ձեռ հասկան—», (Դէպի ձայնատարը): «Այո՛ Շատ բարի: Այդ դուք էք, Հորհուղ: Պարոն Հորհուղին եմ կամենում, մի բարեկամ հետը խօսելու պէտք ունի»:

Կրկին լուսթիւն: Իմ գիտնականս բողոքում է. «Մարդ Աստուծոյ, քնչ է պատահել քեզ, Հորհուղը ալստեղ չէ, Դովըրումն է: Ի՛նչ բօջորդազուսթիւն ես անում»:

«Հասկանում եմ որ Դովըրումն է անտարակոյս: Բայց Թէլէֆօն ունի իւր գրասենեակում: Մի վարկեանից ալստեղ կը լինի»: (Դէպի ձայնատարը). «Էսիւր, պարոն Հորհուղ, այդ դուք էք: Շատ լաւ: Ա՛յս բողէիս»: «Հիմա, պարոն Զոնս, բարեհաճեցէք գալ Թէլէֆօնի առաջ և խօսել ձեր բարեկամի հետ»:

«Դրուստ ես ասում, ամենեին այդ տեսակ բան չեմ անիլ», բացականչում է պարոն Զոնս: «Եթե անասուն մղոնի տարածութեան մէջից խօսել: Ես հո՛ գժանոցումը չեմ: Քո այդ խենթի օրինազուսթիւնները իմ գլխին մի խաղալ, խընդրեմ»:

«Այո, այդ նորա ձայնն է, լսում էք, պ. Հորհուղ: Նա ձեզ իմաց տալու գործ ունի, սակայն չեմ կարողանում Թէլէֆօնի մօտ բերել նրան: Էլի կը փորձեմ»:

Պ. Զոնս, շուտ արագ, արի խօսի. մէկ բողէից կը կրժարուենք լարաբերութիւնից: Հորհուղը սպասում է Թէլէֆօնի

գլխին» (Դէպի ձայնատարը)։ «Մի քիչ էլ սպասիր, անմիջապէս կը գար»։ «Ես չեմ, պարոն Զոնն»։

Կեդրոնականը ալ եւս ստիպում է ինձ շտապել։ Եւ որովհետեւ հաղորդակցութիւնից ընդհատուելու ժամանակը մօտեցում է, իսկ միւս կողմից պ. Զոնն տակաւին մերժում է դալ հաղորդիչ մեքենայի առաջը, ուստի ես եմ խօսում նորա տեղ. (դէպի ձայնատարը) «Դեռ այդ տեղ Էք։ Այո՛, Շատ լաւ։ Պարոն Զոնսը խնդրում է դիմաւորէիք իւր աղջկանը, որ դալիս է Քալէի շոգենաւով. կարող էք կատարել։ Շատ բարի։ Շնորհակալ եմ։ Պարոն Զոնն նայնպէս շատ երախտապարտ է։ Մնաք բարով»։ «Ամեն ինչ կարգին կը լինի, պ. Զոնն», ասում եմ, դառնալով ալցեւուիս։ «Պարոն Հոբհաուզը երկար ժամանակ կունենայ նաւ հանդիպելու»։

«Պարոն, խնդրեմ, խէնթի տեղ չդնես ինձ», պատասխանում է պ. Զոնն, և վրդովուած դուրս է գալիս սենեակից, ճիշտ ու ճիշտ համոզուած լինելով թէ ես սարսաղի տեղ եմ դնում նորան։

Երկու ժամ լետոյ նա վերադառնում է, փոքր ինչ գլուխը քաշ, թողութիւն խնդրելու ձեռով։

«Ճիշտ արժա հեռագիր ստացալ աղջկանիցս ասում է պ. Զոնն, անա լալտնում է թէ Հոբհաուզը դիմաւորել է իրան նաւամատուցում, և պէտք է եղած խնամքը տարել է։ Ես չեմ կարող հասկանալ։ Ինչպէս իմաց տուիք նրան»։

«Թէլէֆոնով, անտարակոյս։ Միթէ չտեսնօք որ ձայն տուի նրան, և չլսեցիք որ ձեր լանձնարարութիւնը իմաց տուի նրան։ Եթէ Թէլէֆոնի առջև դալու լինէիք, կը լսէիք նորա ձայնը, ինչպէս որ նա ձերը լսեց, սակայն դուք չեկաք դործիքի մօտ»։

«Չեմ հասկանում», պատասխանում է պ. Զոնն. «Ես միայն լսեցի ձեզ խօսելիս պատի արկղի ծակիցը, բայց կարծեմ ձեր միտքը հօ ինձ ասել չէ թէ դուք սլստեղից մինչև Դովըր խօսեցիք նորա հետ։ Գնա, խողարածներին հաւատացրու այդ բանը։ Գիտենք թէ ձայնը 1,600 ոտքի ճանապարհ է կտրում ամեն մի երկվարկեանի մէջ։ Ազատի թռչուն լինելու մասին որչափ որ վստահ եմ, նոյնչափ էլ վստահ եմ թէ Դովըր եօթանասուն մղոն հեռի է այստեղից։ Ենթադրենք թէ ամբողջ ճանապարհի վրայ երկարած ունենանք խօսելու խողովակ, դուք չէիք կարող տեղեկութիւնը տալ և պատասխանը պտանալ

տասն վարկեանից պակաս ժամանակամիջոցում, Ո՛չ, ո՛չ, չեմ հաւատում: Բացի այդ, արդէն խօսելու խողովակը գոլութիւն չունի:

«Ասածդ ուղիղ է, բայց պէտք է գիտենաք որ դորա տեղ կալ թէլէֆոնը: Մարդը միւս ծայրումն է: Ձայնի կոհակը գընում է էլեկտրական շարժիչի միջոցաւ, և այսպէս խնդիրը վերջանում է»:

«Բայց ախր՝ ինչպէս էք կարողանում ուղղակի խօսակցել ձեր ամեն մի ուղած մարդի հետ: Մետաղաթելը միթէ երկարաձգւում է լատկապէս մինչև նորա սօտը»:

«Օ՛հ, Տէր Ատուած, ո՛չ: Մենք հաղորդակցում ենք կեդրոնականի միջոցաւ, ուրտեղից ձայն է տրւում նորան և լարաբերութեան մէջ դրւում մեզ հետ ճիշտ ալնքան միջոցի համար որքան որ մենք ենք ուղղում»:

«Չեմ հասկանում: Այդ կենդրոնական ասածդ ո՞վ է»:

«Վա՛հ ինչո՞ւ չես հասկանում,— թէլէֆոնի կեդրոնական պաշտօնատունը. ուր ձեզ կապում են և արձակում այն ամեն մարդոց հետ, որոց դուք կանչում էք»:

«Պարոն Զոնա անշուշտ է որ չպիտի հաւատար խօսքիս: Նա ամենևին լսած չէր կեդրոնականի մասին: Նա դիտէր ձայնի օրէնքները, էլեկտրականութեան գիտութիւնը, հետեւաբար այդ նիւթի մասին նա ալնքան լաւ հմուտ էր, որ այս թէլէֆոն կոչուած սուտ ու փուտ բանից խաբուելու չար միամիտ չէր»:

Անուամենայնիւ մինչ ևս մի առ վարկեան գրասենեակից կանչւում եմ դուրսը, նա մտադրւում է փորձել թէլէֆոնը և տեսնել թէ ինչ կը պատահի:

«Ախր, կենդրոնական», բղաւում է մեր պ. Զոն. սը: Ո՛չ մէկ պատասխան:

Նա վեր է առնում նախ ընդունարաններից մէկը և չետոյ միւսը, և կրկնում է միևնույն աղաղակը: «Ախր, էլ, կեդրոնական»: Ո՛չ մի պատասխան:

Ապա խօսում է նախ մէկ ընդունարանի մէջից լետոյ միւսի: Պատասխան տուող չկայ: «Ա՛ռ քեզ, ահա: Ես գիտէի այդ ամենը սարսաղաբանութիւն էր: Եղածը ճիշտ մի դուլադիպութիւն է. Հոբհաուզը պատահաբար նաւամատուցի վրայ է եղել և հանդիպել է աղջկանս, անհամենը: Իսկապէս կապելու գիժ եմ եղել որ միտք էի մաշեցնում այդ մասին»:

Պ. Զոնս դուրս է գնում սրտնեղած ու փքուն, բոլորովին համոզուած թէ ձալնի անփութիւն օրէնքների շնորհիւ տան գիտուն և ողջամիտ մարդիկ պէտք է կատարեալապէս լաւ գիտենան թէ կեդրոնականի և թէլէֆոնի մասին եղած այս խօսքերը ամբողջն էլ ցնդաբանութիւն է: Եւ փառք Աստուծոյ, ինքը այն տեսակ դիւրահաւան փախուկներից չէ որ կուլ տալ ալդ սուտը:

Եւ պ. Զոնսի համար հարցը ալդտեղ պիտի դադարէր գոլութիւնից, եթէ նա առիթ չունենար փոստալին և հեռագրական գործակալութիւնների միջոցաւ իրողութիւնը լսել Հորհառդից վերջ ի վերջոյ, և ուրեմն նա կարող էր անձնատուր լինել իւր զուգադիպութեան ենթադրութեանը:

Իսկ եթէ պ. Զոնս ունենար անկախ ու համարձակ միտք, նա իրեն թուլ չէր տալ ալդտեղ կանգ առնել: Նա պիտի խնդրէր որ փորձը կրկնուի կրկին և կրկին անդամներ: Պէտք է տեղեկութիւններ փնտռէր նրանցից որ գործ են ածում թէլէֆոն: Վերջապէս ինքը անձամբ պէտք է փորձ անէր, և անշուշտ շատ օրեր վրայ չանցած ինքն էլ կը դառնար թէլէֆոնի բաժանորդ, հանապաղ օգուտ քաղելով այն բանից, որի իրական գոլութիւնը նա չափարարեց իբր դուրս կարելիութեան ամեն սահմաններից:

Տեղի չկալ չատուկ ներողամտութեան որ Զորջ Միւլէրի բարքի նկարագիրը սկսում եմ 1870 ի գիտնական Զոնս բարեկամիս և 1893-ի թէլէֆոնին վերաբերեալ այս փոքրիկ ներածական առակով: Որովհետեւ դորանից դուրս ուրիշ ոչ մի հնարքով չեմ կարող այնչափ կատարեալապէս ցոլց տալ այն ահապին հարցը, որ ծագում է Զորջ Միւլէրի անձնաւորութիւնից և բարեգործութիւնից: Այս նիւթի մասին, իմ ընթերցողներից քանի քանիներն արդեօք 1870-ի գիտնականի ճշմարիտ նախատիպները չեն: Նոքա մոռացութեան են տալիս բուն էութիւնն այն Վեդդոնականութիւնն որ Զորջ Միւլէրի բոլոր գործողութիւնների գլխաւոր նեցուկն էր:

Ապաքէն առանց սահմանելու այն բանը, որին Զորջ Միւլէր կոչում էր Աստուած, և որը մի տեսակէտով, դէթ մեծ ճշտութեամբ համապատասխանում է կեդրոնական թէլէֆոնին, քացարձակապէս անկարելի է մեկնաբանել Բրիտտոլի որբանոցների զարմանալի երևութը, ինչպէս որ 1870-ի գիտնական պ. Զոնսի համար քացարձակապէս անկարելի էր հասկանալ

ձայնադրական հաղորդակցութեան երևութը Լոնդոնի և Դոմբի միջև:

Այս է, ահա, ինչ որ շինում է Զորջ Միւլլէրի և նորա գործի գերագոյն և մնալուն մեծութիւնը: Որչափ որ մեծ էր նորա գթասիրական գործը, որչափ որ հրաշալի էին նորա առաքելական ջանքերը, որքան որ անհաշուելի են նորա պանծալի մարդասիրութեան արգասիքները, այնուամենայնիւ այս ամենը կշեռքի թաթի վրայ նստած փոշիի պէս աննշան են բաղդատմամբ նորա գիւտի վեհութեան հետ որ վերաբերում է զործնական օգուտին աչն զրեթէ մոռացուած և առհասարակ լքուած թէլէֆոնին որը Աստուածաբանական բարբառով կոչուած է «Աղօթք Հաւատով», իւր ապշեցուցիչ հետեանքով միայնպիսի Աստուծոյ որ լսում և պատասխանում է աղօթողին:

Շատ լաւ գիտեմ թէ բաղմաթիւ երկիւղած մարդիկ, որոնք ակնածանք են զգում աւելի խօսքի ձևերից քան իրականութիւնից ողորմելի կերպով, պիտի գալթագղուեն նուիրական բաները մարմնալին բաներին նմանեցնելու ալս մէթոդից: Բայց հոգս անգամ չէ, քանի որ ուրիշ ճար չունիմ. և ալդ իրենց դժբաղդութիւնն է, ալ ոչ թէ իմ լանցանքը: Հաղարարութեան բարեպաշտ մարդկան զգալուն սրտի վիրաւորանքը աչնքան մեծ կորուստ չէ որքան որ մեծ չափ է զարթուցանել և գիտակցութիւն տալ մի անտարբեր ու սկեպտիկ հոգու ապացուցանելու համար նորան թէ աղօթքի ազդեցութիւնը լոկ նախապաշարեալ ցնորք չէ, ալ մեր ապրած տիեզերքի լաւիտեանական օրէնքներից մէկն է: Աւելի լաւ է որ բարի մարդիկ հաղարներով գալթակղին, քան թէ մի մեղաւոր կորցնէ փրկութեան լաջող առիթը,—ահա միշտ ալս է եղել վերակենդանացնողի նշանաբանը, և իսկապէս ալս է եղել նաև միշտ իմ Կոչումը: Անտարբերներին և չհաւատացողներին ազդու կերպով ստիպելու համար որ հասկանան զէթ աչն ենթադրական հաւատալիութիւնը, որի զօրութեամբ Զորջ Միւլլէր հաստատեց իւր որբանոցները, չկալ մի այնպիսի հզօր, այնպիսի պարզ և այնպիսի լարմար լուսաբանութիւն, ինչպէս է թէլէֆոնի օրինակը:

II. Մեկնութիւն ըստ Մամոնայի:

Այս նիւթապաշտ դարում, ուր Աստուծոյ տեսիլը նսեմացել է, և մինչդեռ Ոսկէ Հորթի երկրպագութիւնը դարձել է

գրեթէ ընդհանրական, դերագունի հաստատ գոյութեան ապացոյցը-թող ներուրի ինձ ասել—չպէտք է փնտռել ներշնչեալ մարգարէների լատենութիւնների մէջ, ալ պէտք է փնտռել հանապաղ կրկնուած այն փաստի մէջ թէ Աստուծոյ անտեսանելի օրէնքը կարող է իշխանութիւն բանեցնել մինչև անգամ ոսկու, ուրբուր և կոպէկի մասին:

Վերականգնութեան պատերազմում, երբ թաղուհու բանակը լաղթեց բողոքական զօրքերի Ֆալֆշայրի առաջ, խնամակալ-թագուհին ցնորական ուրախութեամբ բացականչեց, «Մեր Աստուածը Ձոն Նոքսի Աստուծոց աւելի զօրեղ է, նոյն իսկ Ֆալֆշայրում: Ձորջ Միւլէրի պարագայն կարծես թէ ստեղծուել է աւն զիտաւորութեամբ, որ փորձող ցոյց տալ մի ծաղրող ու անհաւատ սերունդի թէ Հաւատքի աղօթքը իւր ազդեցութիւնը ունի նաև ուրբլի և կոպէկի աշխարհում:

Միլիոնատէրը ճշտիւ մարդկային դասի բարիգաւակ ծաղիկը չէ այս տաւն և իններորդ դարում: Սակայն և այնպէս նա գուցէ բոլոր մահկանացուների մէջ միակ անձն է որին մարդիկ ամենից աւելի են նախանձում: Սորա համար հարկաւոր է վեր առնել այս օրինակը—թէ և չաւամուրակաւ օրինակ—ապացուցանելու համար բոլոր դրամապաշտ աշխարհին թէ աղօթքը ձեռնհաս է անելու ամեն բան, մինչև անգամ միլիոնատէր դարձնել:

Ձորջ Միւլէր միլիոնատէր էր լիրաւի: Նա մի ալնպիսի մարդ էր որ ունեցաւ ընդամենը գրեթէ տասնեօթ միլիոն ուրբլի: Հշմարիտ է որ այդ աւագնաղէզ հարստութիւնը չէ մնացել իւր դրամարկդում իւր մահուանից լստու, ալ միայն արձանագրուել է Նրկնաւին Արդարութեան ատեանում: Երբ հետև նա մթերեց իւր գանձը մի ալնպիսի տեղ ուր ոչ ցնցը կամ ժանդը կտպականես, և ուր ոչ էլ գողերը կը հատանեն ու կը գողանան: Նա բաշխում էր փողը հենց որ ստանում էր: Բայց ստույգ և անտարակուսելի է թէ նա ստացաւ այդ ամենը, և կարող էնք ասել թէ ստացաւ ամեն մի կոպէկը իբր զուտ հասոյթ, և եթէ նա ծախսեց այդ ամբողջ դրամը ուրիշների վրայ փոխանակ վատնելու իւր անձնական հաճութիւ վրայ, այդ բնաւ չէ փոխում խնդիրը:

Այս միլիոնատէրը տարբեր էր միւս բոլոր միլիոնատէրներից: Աշխարհիս մէջ ալսօր զժուարաւ կարելի է ցոյց տալ մի միլիոնատէր, որ իւր միլիոնը ստացած լինի իւր նախաձեռ-

նութեամբն և ուղղակի: Գրեթէ ամեն դէպքում փողով է որ աւելացնում են իրենց փողը: Խոհեմաբար խնայած նախնական դրամագլուխի շնորհիւ է որ նոքա միջոց են գտնում միլիոնատէր դառնալու բաղդին արժանանալ: Այս մարդը ամենահին վաշխի չդրեց իւր դրամը: Իւր ամբողջ միլիոնները եկան իւր գրպանը ուղղակի, ալդ փողի և ոչ իսկ մէկ կոպէկը կարելի է ասել թէ վաշխի կամ խնայողութեան արդիւնք չէ: Ալդ ահադին գումարը տրուեցաւ նորան—տրուեցաւ առանց ո և իցէ պալմանի և առանց ո և է անձնական կամ հրապարակալին հրաւերի: Եւ ալդ տրուում էր նորան իբր որոշ մի պատասխան իւր այն աղօթքին, որ նա շարունակում էր ուղղել Անտեսանելի Զօրութեան ում նա անձնաւորում էր իբրև Աստուած Ամենակարող:

Ասենք թէ կարող է լինել նա սխալում էր, կարող է լինել սարսաղ էր, կամ ինչ որ ուզում էք հասկացէք: Բայց լինէր սխալուած կամ սարսաղ, կամ մի այլ ինչ, այնուամենայնիւ անվիճելի իրողութիւն է թէ Զօրջ Միւլէր «փարաջալի փէշերով» կիտեց ալդ տասն և հինգ միլիոն ռուբլին: Նա ասում է թէ աղօթքի միջոցաւ ձեռք բերեց ալդ: Արդ, նոքա որ արհամարհում են այն միտքը թէ ո և իցէ զօրութիւն չկալ աղօթքի մէջ—նոցա է մնում լաւաջ բերել մի ուրիշ ենթադրութիւն որ կարենալ բացատրել եղած դէպքը: Եթէ Զօրջ Միւլէր չփողովեց իւր միլիոնները աղօթքի միջոցաւ, ուրեմն ինչպէս ժողովեց: Նիւթական տիեզերքի մը բնական օրէնքը պատճառ տուեց որ կլօք ոսկիների ալս Պակտոնեն հեղեղը երթալ թափուի Զօրջ Միւլէրի գրպանի մէջ: Հիմա մի հալեացք ձգենք ալս մարդի կենսագրութեան վրալ, և տեսնենք արդեօք նա մեզ հալթալթում է մի ուրիշ պատճառ, մի ուրիշ բանալի լուծելու համար խորհրդաւոր գաղտնիքը, եթէ ոչ իւր լաճողութեան գաղտնիքը իսկապէս միայն կայանում էր իւր պինդ հաւատքի մէջ:

Քարդմ. Պ. ՅՕՆԱՊԵՏԵԱՆ

(Վերջը միւս համարում)